

В. Ф. ПАВЛУХІНА

ФОРМИ ТА НАПРЯМКИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ НА ДОНЕЧЧИНІ В 90-ті РОКИ

Історичне краєзнавство налічує понад 70 років свого організаційного оформлення та розвитку. Цей великий період можна поділити на декілька етапів, що мають свої окремі риси і форми. Діяльність історико-краєзнавчих установ Донеччини почалася з другої половини XIX століття і активізувалася після національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Історичне краєзнавство Донеччини на сучасному етапі набуває нових форм та напрямків роботи. Цьому сприяє діяльність різноманітних осередків, окремих краєзнавців-аматорів та науковців. Значна роль у відродженні історичного краєзнавства належала краєзнавчим конференціям, які проводилися протягом 80-х років [2]. В ході їхньої роботи відбувалося спілкування між краєзнавцями різних регіонів України, обмін накопиченим досвідом у дослідженні тих чи інших питань історії регіону, вироблялися основні напрямки роботи на наступний період. Конференції сприяли залученню молоді до історико-краєзнавчого пошуку.

17-18 листопада 1980 р. в м. Полтаві відбулася перша республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. В її роботі взяли участь і дослідники з Донеччини, які працювали над вивченням питань історії підприємств, колгоспів, радгоспів Донбасу та займалися запровадженням вивчення курсу "Історичне краєзнавство" в Донецькому державному університеті. Протягом 80-х років відбулося чотири республіканські конференції з історичного краєзнавства. Піднесення активності краєзнавців Донеччини відбувається після здобуття Україною незалежності. Безпосередню організаційну та координаційну роль у цій справі виконує Всеукраїнська спілка краєзнавців, що була утворена 27 березня 1990 р. на установчому з'їзді в Києві. Головним завданням Спілки є відродження кращих традицій краєзнавства, які були започатковані ще в 20-х роках XX століття.

Після I-го з'їзду краєзнавців почалося активне виникнення обласних краєзнавчих організацій. Зокрема, у лютому 1991 р. створена та зареєстрована Донецька обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців на чолі з проф. Р. Д. Ляхом [33].

З 90-х років поширюється коло проблем, якими займаються науковці Донеччини. Значна увага приділяється вивченню історії міст і сіл [19]. Підвищується увага до національних та інтернаціональних відносин [30], досліджуються питання, пов'язані з маловідомими сторінками минулого нашого народу [15]. На сучасному етапі триває процес реабілітації жертв сталінських репресій, який вимагає з'ясувати місця поховання осіб, розстріляних згідно з рішеннями судових і позасудових органів. Питання про розшук місць поховання жертв політичних репресій порушує дослідник В. М. Нікольський [21].

Останнім часом набула актуальності демографічна проблема, як для України в цілому, так і для Донеччини. Зокрема, серед повідомлень 6-ї Всеукраїнської конференції з історичного краєзнавства (м. Луцьк, вересень-жовтень 1993 р.) були подані матеріали щодо народжуваності та смертності серед різних національностей, які мешкають на Донеччині. Автор робить висновок, що саме українці склали мінусовий баланс природного приросту населення Донецької області в 1990 р. [23]

Донеччина – один з небагатьох регіонів України, де є місця компактного проживання національних меншин. В останній період значна увага приділяється вивченню питань, пов'язаних з історією різних національностей, що мешкають на Донеччині. Досліджуються питання переселення греків з Криму в Приазов'я [5], значення шкіл у національному відродженні культури греків регіону [29]. На 8-й Всеукраїнській конференції з історичного краєзнавства в Харкові 23-24 вересня 1997 р. [3] велась мова про особливості етнічного складу населення і проблеми розвитку національних меншин.

Заслужують на увагу дослідження Н. М. Лавренко, присвячені формуванню суспільно-політичних поглядів селянства Донеччини на початку 20-х років XX ст. [10]. Деякі науковці приділяють увагу вивченню банківської кредитної системи Донбасу кінця XIX – початку XX ст. [20]. Розглядається проблема формування дільничого землеволодіння в Катеринославській губернії (1906-1916 рр.) [14]. Цікавим є дослідження О. К. Міхеєвої про кримі-

нальну злочинність на Донеччині та систему боротьби з нею, яка була створена на початку 20-х років ХХ ст. [18].

Отже, характерною рисою наукового дослідження регіональної історії Донеччини є багатоплановість досліджуваних проблем.

У Статуті Всеукраїнської спілки краєзнавців сказано, що основу спілки складають організації, які утворюються за виробничим чи територіальним принципом або за місцем проживання. Первинні осередки Спілки об'єднуються в районні (міські) організації і проводять роботу у різних напрямках. Такі краєзнавчі осередки на початку 90-х років були в різних куточках Донецької області. В Слов'янському педінституті доцентом В.І.Романьком створений один з них. Ним була проведена значна робота по залученню до спільної праці краєзнавців міста, району. Ще одна краєзнавча організація була створена на базі Артемівського державного краєзнавчого музею. Спілка м. Артемівська організовує та спрямовує роботу краєзнавців міста, проводить з'їзди, семінари, конференції, присвячені видатним подіям в історії міста і Бахмутського краю. Ці краєзнавчі осередки проводять роботу по дослідженню та популяризації природних та історико-культурних надбань рідного краю, вивчають місцеві народні промисли, традиції, свята, обряди. Вищим керівним органом первинних краєзнавчих осередків Спілки є конференції, які регулярно проводяться на Донеччині. Так, 25 червня 1996 року була проведена звітно-виборча конференція обласної Донецької організації Спілки.

Багатопланова краєзнавча робота проводиться музеями Донеччини. Експонати краєзнавчих музеїв дають картину історії та природи нашого краю. На Донеччині функціонують суто краєзнавчі музеї, такі як Донецький обласний краєзнавчий музей, Артемівський та Маріупольський краєзнавчі музеї, а також історичні музеї: Горлівський, Єнакіївський, Костянтинівський, Краматорський, Харцизький та інші. Доля краєзнавчих музеїв Донеччини неоднакова. Наприклад, Артемівський музей у 1989 р. пережив своє третє народження. Виникнувши ще в 1924 р., він зазнав наприкінці 30-х років репресій і був цілком утрачений в роки війни. Але, незважаючи на невеликий період функціонування, ця краєзнавча установа під керівництвом С.Й.Татарінова проводить всебічне дослідження краю та різноманітну науково-просвітницьку роботу. Музей має зали, в яких представлений Бахмутський край з найдавніших часів до сучасності. Артемівський музей здійснює видавництво літератури. За період з 1991 р., коли вийшов з друку журнал "Былое", музеєм видано понад 20 книжок і брошур з історії Бахмутського краю. Працівники музею проводять пошукову, дослідницьку роботу, яка крім музейних експозицій, знаходить своє втілення в телепередачах, таких як "ТВ-екскурсія", "Палітра", "Розповіді про краєзнавство" та інші.

Донецький обласний краєзнавчий музей розпочав свою діяльність після війни. До цього часу роль обласного музею в Сталінській області виконував Маріупольський музей краєзнавства, який мав на той час значну кількість експонатів з різних районів Донеччини. Маріупольським музеєм проводилася робота по дослідженню з питань археології, етнографії всього регіону. З 50-х років значна кількість експонатів, які зберігалися в музеї Маріуполя, були передані на баланс Донецького обласного музею, про що свідчать інвентарні книги фондів.

На сучасному етапі Донецький музей проводить багатопланову науково-дослідницьку роботу шляхом організації археологічних, етнографічних експедицій. Проводиться наукова робота в місцевих та державних архівах. Розробляються наукові теми, готуються історичні довідки. Заслужують на увагу видання Донецького музею, такі як "Літопис Донбасу", "Археологічний альманах", в яких представлені проблеми, що досліджують науковці регіону. В цьому плані значний інтерес становить другий випуск "Археологічного альманаху", в якому подана спеціалізація працівників Донецького музею з різноманітних проблем найдавнішої історії – від епохи мустьє до скіфського періоду. В 1992 р. побачив світ перший номер краєзнавчого збірника "Летопись Донбасса". Збірник містить матеріали з епохи заселення Донецького регіону в ІХ-ХІІІ ст., Північного Приазов'я в першій половині ХІХ ст., матеріали щодо історії окремих міст Донеччини та ін. Про всебічне вивчення регіону свідчать матеріали регіональних конференцій, організованих Донецьким обласним краєзнавчим музеєм. Починаючи з 1992 р., відбулося 4 конференції з проблеми "Донбас: минуле, сьогодення, майбутнє" [36].

Така ж багатопланова краєзнавча робота проводиться Маріупольським музеєм краєзнавства. Він веде свій початок від 1920 р., але корені цього музею сягають ще кінця XIX ст., коли виник історико-церковно-археологічний музей при Маріупольській Олександрівській гімназії (1893 р.). З цього часу розпочався збір експонатів, речей, матеріалів, що характеризували Маріупольщину. Доцільно зауважити, що більшість експонатів цього музею потрапила до фондів Маріупольського музею краєзнавства. Отже, вік Маріупольського музею значно більший, ніж подається в документах. Його доля в XX ст. була дещо кращою, ніж Донецького та Артемівського музеїв. Ця установа працювала в роки війни, він не був евакуйований, і німці не встигли знищити музей, коли залишали місто.

На сучасному етапі в коло досліджуваних проблем входять заснування м. Маріуполя, побут та культура греків Приазов'я, поселення маріупольських греків кінця XVIII – XIX ст. та інші. Активно поширюються знання про Маріупольщину через телебачення та радіо. Зокрема, протягом 1993-1995 рр. "Сігма-ТБ" інформувала населення міста та району про археологічні розкопки катакомбної культури на території м. Маріуполя, про переселення греків-християн з Криму в Приазов'я тощо [37].

Отже, на сучасному етапі краєзнавчими музеями Донеччини проводиться плідна науково-дослідницька та науково-просвітницька популяризаторська робота.

Ще однією характерною рисою історичного краєзнавства Донеччини 90-х років XX ст. є розвиток його громадських форм, насамперед це діяльність окремих краєзнавців-ентузіастів. Власним коштом, з власної ініціативи вони проводять пошук документів в архівах і бібліотеках країни, в решті решт подають підсумки своєї роботи в численних книжках, брошурах, статтях. Вік краєзнавців-аматорів досить різний. Дослідник В.І.Романько видав книгу "Хранителі пам'яті", в якій представлені краєзнавці-ентузіасти Донеччини, подані факти їх біографії. Серед дослідників рідного краю помітне місце належить В.П.Замковому та М.С.Альтеру.

У 1997 р. виповнюється 65 років з початку краєзнавчої діяльності дослідника історії та культури Бахмутського краю В.П.Замкового. За великі здобутки в галузі вивчення нашого регіону йому присвоєно звання "Почесного члена Всеукраїнської спілки краєзнавців". В.П.Замковий видав 13 книжок та понад 300 дослідницьких статей.

Енергійний пошук матеріалів з історії та розвитку Донеччини проводить краєзнавець-ентузіаст М.С.Альтер. Ним написана велика кількість статей, які вміщені на сторінках періодичних видань. Його дослідження висвітлюють питання будівництва залізниць та підприємств, виникнення населених пунктів у нашому регіоні. Краєзнавець П.І.Мазур плідно працює над вивченням окремих сюжетів минулого рідного краю, серед яких дослідження історії виникнення та діяльності гімназій в м. Маріуполі та інші. Пошук витоків поселень в Донбасі проводить М.О.Колодяжний, зокрема в районі нинішньої Макіївки.

Питання історії, побуту та культури греків вивчає С.К.Темір. Ним зібрані десятки тисяч експонатів, які представлені в кількох будинках Старомлинівського музею культури і побуту. Заслуговує на увагу діяльність краєзнавця-аматора О.І.Шевченка, який в с. Прелесному створив етнографічний музей, де зібрані експонати побуту селян Слобожанщини. Поряд з музеєм влаштоване селянське подвір'я, вітряк, землеробські знаряддя праці. Беззаперечні успіхи П.І.Лаврива, який вже багато років працює над дослідженням історії "землі Донецької". Підсумком його багаторічної копіткої роботи стала книга "Історія Південно-Східної України" [11], що вийшла з друку в 1996 р. Ця праця поєднує в собі якості наукового дослідження і популярного нарису. В ній розкривається становище і історична доля різних племен і народів, що жили і кочували в Приазов'ї. Окремі розділи присвячено запорізьким і донським козакам. Огляд подій автор доводить до 1991 р., коли Україна стала незалежною. Характерною рисою цього видання є велика кількість карт і таблиць щодо національного складу населення регіону в 1897, 1926, 1959, 1970, 1979, 1989 рр.

Значний інтерес для вивчення історії та розвитку Маріупольщини становить активна діяльність Л.Яруцького. Його статті регулярно вміщуються в місцевих періодичних виданнях. Ним досліджуються питання щодо діяльності видатних греків Маріупольщини, заснування м. Маріуполя та інші.

Перелік краєзнавців-аматорів можна продовжити. На сьогодні відомо, що в регіоні живуть і працюють понад 40 краєзнавців-ентузіастів. Їх невтомна праця має велике значення у всебічному вивченні історії та розвитку регіону.

Доцільно зауважити, що така ж енергійна та плідна робота проводиться багатьма науковцями Донеччини. Зокрема, дуже потрібну для подальшого розвитку історичного краєзнавства роботу проводить доктор історичних наук, професор З.Г.Лихолобова, що є головним редактором збірника "Новые страницы в истории Донбасса" [24]. Видання книги розпочалося з 1992 р. Сьогодні побачили світ 4 книги і готується до друку п'ята. В збірнику висвітлюються питання, пов'язані з вивченням археологічних пам'яток, заселенням краю, переглядається час заснування ряду міст, простежується процес формування багатонаціонального складу населення. Значна увага приділяється культурному життю краю XIX і XX століть. Висвітлюються проблеми економічного розвитку Донбасу в 20-30-ті роки, проблеми суцільної колективізації сільського господарства, факти голоду 1946-1947 рр., проблеми різноманітних національних груп населення Донеччини, міжнаціональні стосунки. Безперечно, це видання має велике значення у поширенні та вивченні регіональних питань.

На сучасному етапі розширюється краєзнавча робота в навчальних закладах області. Зокрема, на історичних факультетах Донецького держуніверситету і Маріупольського гуманітарного інституту запроваджено курс "Історичне краєзнавство". Розпочата історико-краєзнавча практика студентів, виконуються курсові і дипломні роботи з історичного краєзнавства. Одним з напрямків краєзнавчої роботи є наукові дослідження окремих проблем історії Донеччини. Доцент В.М.Нікольський займається вивченням репресій 30-40-х років, аспірант Г.М.Панчук досліджує етнографічні аспекти, Н.М.Лавренко – суспільно-політичні погляди селянства 20-х років. Останнім часом вивчено ряд проблем з історії краю, матеріали яких подані в дисертаціях. В 90-ті роки науковців Донеччини цікавили національні питання в діяльності громадських об'єднань Донбасу (друга половина 80-х – 90-х років), діяльність місцевих органів влади Донецької губернії (1920-1925 рр.), стан інженерно-технічної інтелігенції Донбасу в 1920-ті – на початку 1930-х років, культурні процеси в Донбасі в 1960-ті – на початку 90-х років, проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва в Донбасі в 70-ті роки, соціально-економічні та етнонаціональні аспекти заселення Донбасу (середина XIX – початок XX ст.), соціальний розвиток міст Донбасу (друга половина 20-х – 30-ті роки XX ст.), болгарські колонії Північного Приазов'я (1861-1917 рр.).

Велике значення для залучення школярів до краєзнавчої справи, окрім музеїв, має діяльність Малої Академії наук. Так, при обласному Палаці дитячої та юнацької творчості з 1994 р. працює гуманітарне наукове товариство донецького територіального відділення Всеукраїнської Малої Академії наук старшокласників, яке має 8 секцій (зокрема і секцію історичного краєзнавства з 1996 р.). Керує секцією історичного краєзнавства С.М.Нестерцова. Кожний рік в останні суботу та неділю лютого проводиться конкурс науково-дослідницьких праць учнів-членів товариства. Серед різнопланових історичних тем школярами вивчаються питання регіональної історії. Так, 22-23 лютого 1997 р. був проведений традиційний конкурс науково-дослідницьких праць старшокласників – членів Малої Академії наук. З розглянутих на секції історії України доповідей слід відзначити доповіді про події громадянської війни в м. Докучаєвську, а також про перших підприємців Донбасу кінця XIX – початку XX ст. Щороку в березні-квітні проходить Всеукраїнський конкурс науково-дослідницьких праць старшокласників. Традиційними в останні роки стали олімпіади з історичного краєзнавства, що проводяться серед старшокласників у м. Маріуполі.

Отже, діяльність історико-краєзнавчих установ на Донеччині в 90-ті роки XX ст. свідчить, що в нашому регіоні широко застосовуються державні, громадські та шкільні форми історичного краєзнавства. Велике значення в спілкуванні та всебічному дослідженні регіону становить діяльність первинних організацій Спілки Донеччини, гуртків, клубів тощо. Безумовні досягнення в справі вивчення краю, збереженні пам'яток старовини мають краєзнавчі та історичні музеї області. З кожним роком проблеми регіональної історії притягають все ширше коло науковців, які подають підсумки своєї роботи в матеріалах всеукраїнських та регіональних конференцій. Значна роль у поширенні знань про наш край належить телебаченню, радіо, періодичній місцевій та центральній пресі. Багато зроблено в галузі залучення до краєзнавчого пошуку студентів, школярів. Але, безперечно, характерною рисою цього періоду є злет активності громадських форм діяльності – це перш за все невтомна діяльність краєзнавців-ентузіастів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Всеукраїнської Спілки Краєзнавців. – К., 1990. – С.2.
2. Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей 17-18 листопада 1980 р., м. Полтава / Ін-т історії АН УРСР, Полтав. пед. ін-т ім. В.Г. Короленка. – К., 1980.
3. Бут О.М., Попов Г.Д. Особливості етнічного складу населення і проблеми розвитку національних меншин Донецького краю // VIII Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство і культура". – К.;Харків: Рідний край, 1997. – С.36-38.
4. Воробйов В.В. Оподаткування селянства Донбасу в 20-ті роки // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.241-242.
5. Гедьо Г.В. До питання переселення греків з Криму в Приазов'я // V Всеукраїнська конференція "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" (жовтень 1991 р.) : Тези доповідей та повідомлень. – К.;Кам'янець-Подільський, 1991. – С.176-178.
6. Гребеннікова О.В. Склад Рад Донеччини в 1920 році // V Всеукраїнська конференція... – С.596-597.
7. Задніпровський О.І. Історія радгоспів Донбасу - актуальна тема історичного краєзнавства // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1980. – С.134-135.
8. Іванов С.Н. Шлюбні обряди деяких малих етносів Донбасу (кінця XIX – початку XX ст.) // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.253-255.
9. Кравець Д.П., Татаринов С.Й. Розвиток історичного краєзнавства у Бахмутському краї // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.49-52.
10. Лавренко Н.М. Формування суспільно-політичних поглядів селянства Донеччини на початку 20-х років // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.100-103.
11. Лаврів П. Історія Південно-Східної України. – Львів: Світ, 1990.
12. Литвинов О.М. Про соціокультурні аспекти краєзнавчих досліджень на Донбасі // VI Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. - С.371.
13. Лихолобова З.Г. Стан вивчення історії підприємств Донбасу // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1980. – С. 106-108.
14. Лихолобова З.Г., Бочаров В.В. Особенности формирования участкового землевладения в Екатеринославской губернии (1906-1916 гг.) // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.11-13.
15. Лях Р.Д. Репресії за колективізації на Донеччині // V Всеукраїнська конференція... – С.278-280.
16. Лях Р.Д. Демографічні процеси на Донеччині // VI Всеукраїнська наукова конференція... – С.110-111.
17. Лях Р.Д. Історико-краєзнавча робота на Донеччині 1990-1996 рр. // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – Ч.1. – С.38-40.
18. Міхєєва О.К. Кримінальна злочинність та боротьба з нею на Донеччині (початок 1920-х рр.) // VII Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність" : Матеріали пленарного та секційних засідань. – К.: Рідний край, 1995. – Ч.1. – С.236-238.
19. Муханова В.О. З історії перших сіл Горлівки // VI Всеукраїнська наукова конференція... – С.142-143.
20. Нестерцова С.М., Дубинец С.В. Развитие банковско-кредитной системы Донбасса в конце XIX – начале XX ст. // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.5-11.
21. Нікольський В.М. Репресії ДПУ проти релігійних діячів Донбасу в 20-ті роки (за документами Управління Служби безпеки України по Донецькій області) // VI Всеукраїнська наукова конференція... – С.311-313.
22. Нікольський В.М. Організація краєзнавчої роботи у Донбасі в 20-х рр. // V Всеукраїнська конференція... – С.41-42.
23. Нікольський В.М. До питання щодо розшуку місць поховання жертв політичних репресій // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.155-159.
24. Новые страницы в истории Донбасса. – Кн.1-4. – Донецк, 1992-1996.
25. Панчук Г.М. Причини скорочення чисельності населення Донеччини (1990-1995рр.) // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.114-116.
26. Пірко В.О. Про час заснування міста Артемівська // V Всеукраїнська конференція... – С. 150-151.
27. Пірко В.О. Витоки краєзнавства Південно-Східної України // VII Всеукраїнська наукова конференція... – Ч.1. – С.19-20.
28. Пірко В.О., Сайко А.Т., Троян Н.П., Лях Р.Д., Крутова Л.О. Підготовка істориків- краєзнавців на історичному факультеті Донецького університету // Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1980. – С. 106-108.
29. Помаденко І.Ф., Лихачева Л.Б. Роль школи в національному відродженні культури греків Приазов'я // VIII Всеукраїнська наукова конференція... – С.87-91.

-
30. Стуканов Є.М. До питання про українсько-китайські інтернаціональні зв'язки (20-ті роки н.ст.) // V Всеукраїнська конференція... – С.199-200.
 31. Резнік І.І. Створення національних районів на Донеччині // Там же. – С.200-201.
 32. Харківський А.М. Реалізація закону про п'ять колосків на Донеччині // Там же. – С.281-282.
 33. Краєзнавство: Науково-популярний журнал: Всеукраїнська спілка краєзнавців. – К. : Пам'ятки України, 1993. – № 1. – С. 43.
 34. Поточний архів Всеукраїнської спілки краєзнавців. - Протокол № 10 засідання Президії Правління Всеукраїнської спілки краєзнавців від 20 січня 1992 р. – 12 с.
 35. Поточний архів Всеукраїнської спілки краєзнавців. - Стенограма з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців 27 березня 1990. – Київ , 1990. – С.15-1,16-1,16-2,17-1.
 36. Поточний архів Донецького обласного краєзнавчого музею. – Відгуки про роботу за 1990-1996 рр.
 37. Поточний архів Маріупольського музею краєзнавства. – Відгуки про роботу за 1992-1996 рр.